

Mirča Maran

mirceam@live.com

Aleksandra Đurić-Milovanović

saskadjuric@yahoo.com

Kulturna udruženja Rumuna u Vojvodini*

Apstrakt:

Pripadnici rumunske nacionalne manjine u današnjoj Vojvodini imali su raznovrsnu kulturnu aktivnost, koja se odvijala preko različitih udruženja koja su počeli da osnivaju u drugoj polovini 19. veka. Ovaj rad posvećen je predstavljanju istorijskog pregleda osnivanja i razvoja kulturnih udruženja Rumuna u Vojvodini, od druge polovine 19. veka do danas. Kulturna udruženja imala su važnu ulogu u institucionalizovanju i razvoju rumunske nacionalne manjine nakon Prvog svet-skog rata. Najdinamičniji razvoj rumunskih kulturnih udruženja vezuje se za međuratni period, kada su udruženja organizovala brojne manifestacije, pre svega pozorišne amaterske predstave, kao i nastupe duvačkih orkestara i folklornih društava. Period od 1945. do 1952. naziva se periodom „Agitprop“ kulture kada nastupa veliki zaokret u sadržajnim, ideološkim, ali i u organizacionim pitanjima razvoja kulturnog amaterizma Rumuna u Vojvodini. Masovnost kulturno-amaterskog rada dolazi do izražaja i u sledećim decenijama, kada se nastavlja institucionalizacija kulturnih aktivnosti Rumuna, kroz osnivanje udruženja i organizacija zaduženih za pojedine oblasti kulturnog stvaralaštva, kao što su Društvo za rumunski jezik, Rumunsko društvo za etnografiju i folklor itd.

Ključne reči:

rumunska nacionalna manjina u Vojvodini, kulturna udruženja, etnički identitet, Banat

1. Uvod

Na prostore koji danas obuhvataju srpski deo Banata, Rumuni su kolonizovani tokom 18. i 19. veka iz istočnih delova Banata, Erdelja i Oltenije. Pored naselja koja su osnovali kolonisti, postojala su i ona u kojima su Rumuni bili starosedeooci. Najveća naselja u kojima su se nastanili Rumuni bila su osnovana na teritoriji Vojne granice – Alibunar, Seleuš, Nikolinci, Lokve, Banatsko Novo Selo, Vladimirovac i dr. Iako su Rumuni živeli u

---

* Tekst je rezultat rada na projektu “Dunav i Balkan: kulturno-istorijsko nasleđe” (177006), koji Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije finansira u celosti.

pretežno etnički kompaktnim naseljima, bilo je i onih u kojima su živeli zajedno sa Srbima, Nemicima ili Mađarima (Maran 2011, 9). Kao pretežno ruralno stanovništvo, Rumuni su se bavili zemljoradnjom i stočarstvom, dok su trgovina i zanatstvo bile manje prisutne. Nakon ukidanja feudalnih odnosa u Habzburškoj monarhiji, stvaraju se bolji uslovi za ekonomsku, političku i kulturnu emancipaciju Rumuna.

U doba poleta nacionalnih pokreta evropskih naroda, pitanje amaterske kulturne delatnosti je bilo od izuzetnog značaja za formiranje nacionalnog identiteta. Rumunski kulturni amaterizam na prostorima Banata se, tokom 19. veka, razvijao pod uticajem tokova koji su bili prisutni u evropskoj kulturi u doba emancipacije građanske klase, širenja obrazovnog sistema i porasta životnog standarda stanovništva. Rad amaterskih kulturnih udruženja je naročito bio značajan kod onih naroda koji su težili nacionalnoj emancipaciji, nalazeći se u sastavu velikih višenacionalnih monarhija koje su vladale tadašnjom Evropom. Habzburška monarhija (Astrougarska, od 1867) je bila tipičan primer takve velike imperije u kojoj su nacionalni pokreti pokušavali da ostvaruju postavljene ciljeve između ostalog i kroz širenje kulture. Ta stremljenja su, tokom 19. veka, bila usmerena ka jačanju sopstvene nacionalne kulture i ka stvaranju nacionalnog identiteta, preko kojeg bi se vodila borba za nacionalnu ravnopravnost i za kulturnu autonomiju, koja će kasnije, naročito od početka 20. veka, pokazati i elemente borbe za punu nacionalnu autonomiju, pa i za stvaranje sopstvene nacionalne države, ili u slučaju nekih naroda, za priključenje matičnoj državi. To će se ostvariti raspadom Astrougarske monarhije, krajem 1918. godine.

2. Osnivanje prvih rumunskih kulturnih udruženja

U periodu opšteg kulturnog poleta koji je zahvatio Habzburšku monarhiju i, šire, celu Evropu, Rumuni u Banatu osnovali su veći broj kulturnih društava, kako u gradovima, tako i u ruralnoj sredini. Prvi rumunski muški hor osnovan je 1869. godine, u Kuštilju kod Vršca, a 1885. godine prerasta u „Čitalačko i pevačko društvo“ (Munteanu 1994, 85). Najveći uspeh ovog pevačkog društva, kada je reč o periodu pre Prvog svetskog rata, predstavlja osvajanje svečane povelje i zlatne medalje na Jubilarnoj izložbi u Bukureštu 1906. godine (Munteanu 1994, 204). Specijalnu diplomu i zlatnu medalju tom prilikom osvojio je horovođa ovog društva Josif Miku, koji je, nakon toga, sa velikim uspehom vodio hor nekoliko narednih decenija. Njegov doprinos razvoju muzičkog amaterizma kod Rumuna je izuzetno značajan, jer je, pored toga, uspešno radio na osnivanju horova i duvačkih orkestara, širom Banata. Prvi hor sa četiri glasa osnovan je 1871. godine, u Markovcu kod Vršca, a iste godine osnovano je i prvo rumunsko pevačko društvo u okolini Pančeva – hor u Banatskom Novom Selu, sa bogatom kulturnom aktivnošću. Osnivanje ovog hora, kao pevačkog društva, naišlo

je na probleme, jer su vlasti odbile Pravila, sastavljena 1892. Izmenjena Pravila će biti odobrena tek 1911. Rumunsko pevačko društvo iz Bele Crkve, osnovano 1879. godine, predstavljalo je jedno od najuspešnijih udruženja Rumuna, budući da je u Beloj Crkvi postojalo rumunsko građanstvo, procentualno brojnije nego u ostalim gradovima Banata. Rumunski vokalni ansambl iz Bele Crkve imao je na svom repertoaru, za razliku od većine ostalih rumunskih pevačkih društava kod nas, i dela klasičnih autora, a sam umetnički nivo je daleko prevazilazio onaj koji je bio prisutan u ruralnom svetu Banata. Muzički školovani kadrovi rukovodili su udruženjem, sa jasnim ciljevima koje je sebi postavio rumunski nacionalni pokret, auditorijum koji je pratio i poznao tadašnje evropske trendove. O aktivnostima rumunskog hora postoji veliki broj pisanih izvora, kako u Istorijskom arhivu u Beloj Crkvi, koji ima svoj arhivski fond posvećen ovom društvu, tako i u štampi na rumunskom jeziku koja je izlazila u tadašnjoj Austrougarskoj. Krajem 19. veka, nastupa kratak prekid u radu ovog društva, o čemu je pisala i tadašnja štampa. Razlog je bio trenutni nedostatak tenoriste u horu. Tih godina je hor brojao između 10 i 15 članova, među kojima je, pored Rumuna, bilo i Srba, Nemaca i Mađara, koji su pevali na rumunskom jeziku.¹ Multikulturalni duh Bele Crkve, kao uostalom i svih ostalih banatskih gradova, došao je, i u ovom slučaju, do punog izražaja. Štampa na rumunskom jeziku piše da „belocrkvanski hor nije bio hor zemljoradnika (‘orača’), već siromaha, nadničara, malobrojnih industrijalaca i sedam porodica intelektualaca“. Repertoar hora sastojao se, pored dela rumunskih autora, i iz dela evropskih umetničkih stvaralaca, a obuhvatao je, pored narodnih pesama, operete, serenade, pantomime.² Hor je nastupao i izvan Bele Crkve, kako u rumunskim, tako i u nemačkim i srpskim naseljima, a raznovrsnost sadržaja je upotpunjena učešćem vojnog duvačkog orkestra iz Bele Crkve i rumunskim narodnim igrama „Kalušar“ i „Batuta“.³

Pored Bele Crkve, rumunska pevačka društva osnovana su i u drugim gradovima Banata – u Pančevu (1901) i Vršcu (1912). Međutim, najaktivniju delatnost imala su seoska kulturna udruženja, čiji se repertoar donekle razlikovao od onog u gradskim sredinama. U tim udruženjima su većinu članova činili seljaci, a manji broj je regrutovan iz redova lokalne inteligencije. U njihovom rukovodstvu su se nalazili pripadnici malobrojne lokalne inteligencije, pretežno sveštenici, učitelji i činovnici zaposleni u opštinskoj (lokalnoj) upravi, kao i malobrojni pripadnici rumunskog trgovačkog građanstva. Aktivnosti seoskih kulturnih društava imala su „nacionalni karakter“, kroz negovanje kulture sa naglašenim folklornim uticajem, bilo da je reč o horskim kompozicijama ili nekim drugim sadržajima, pre

¹ *Tribuna poporului* br. 35, 1899, 4.

² *Familia* br. 3, 1895.

³ *Familia* br. 45, 17 noiembrie, 1889, 539.

svoga, u „narodnim“ pozorišnim komadima, dijalozima, monolozima, recitacijama, narodnim igrama „Kalušarul“ i „Batuta“. Svi sadržaji su, pored umetničke komponente, bili u funkciji jačanja rumunskog nacionalnog identiteta. Horovođe su najčešće bile iz redova lokalnih učitelja, ponekad i sveštenika, ali je bilo i bivših horista iz Kizeteua (najstariji rumunski seoski hor u Banatu), koji su, kao profesionalci, dolazili u naselja širom Banata. Intenzitet kulturnih amaterskih aktivnosti je zavisio i od samih rukovodilaca društva, ali i od opštih društveno-političkih prilika. U etnički mešovitim sredinama, u kojima su živeli Rumuni, politika lokalnih vlasti dovela je i do različitih unutrašnjih podela, što se, u velikoj meri, odrazilo i na kulturne aktivnosti rumunskih udruženja. Jedan od primera je selo Vlajkovac kod Vršca, gde se, početkom 20. veka, lokalno pevačko društvo podelilo tako da su formirana dva hora, jedan pod rukovodstvom učitelja Georگا Popovića, za koga se znalo da je mađarski „patriota“, odnosno vladinovac, a drugo pod rukovodstvom Jona Urekea, potpredsednika društva i njegovog horovođe.⁴ Vlasti su, naime, podržavale osnivanje pevačke družine pod rukovodstvom učitelja Popovića, kako bi oslabile Rumunsko pevačko društvo u Vlajkovcu. Sukob se zaoštrio u trenutku kada je nastup, koji je organizovao hor pod rukovodstvom učitelja Popovića, doživeo potpuni neuspeh na koncertu u Alibunaru, zato što je bio vrlo slabo posećen. Bojkot alibunarske inteligencije, a i većine drugih građana Alibunara rumunske nacionalnosti, usledio je na poziv tamošnjih rumunskih vođa, učitelja Teodora Petrišora (inače, i horovođe alibunarskog pevačkog društva) i advokata Petra Anke i Đorđa Miklje, koji su time izražavali protest zbog činjenice da su pozivnice za koncert bile napisane samo na mađarskom jeziku, a pre svega, kako bi se podržalo Rumunsko pevačko društvo u Vlajkovcu, koje je bilo oslabljeno osnivanjem ovog paralelnog Popovićevog hora.

Kao što je već pomenuto, postojali su prekidi u radu pevačkih društava u više mesta, kao posledica odlaska, bolesti ili smrti horovođe ili drugih ličnosti koje su bile nosioci kulturnih aktivnosti, ili kao posledica pomenuatih nesporazuma, tako da su udruženja godinama bila pasivna. Zbog toga je teško i odrediti godinu osnivanja pojedinih kulturnih udruženja, jer se, neretko, u literaturi pominje godina reaktivacije kulturnog života. Najveći problem predstavlja nedostatak pisanih izvora u pojedinim naseljima. U Seleušu se, na primer, smatralo da je organizovana kulturna delatnost započeta 1907. godine (Bojin 1990, 45), osnivanjem Pevačkog društva, ali su novija istraživanja pokazala da je i u prethodnom periodu postojala bogata aktivnost. Iz jednog novinskog članka, saznajemo da je u Seleušu postojalo pevačko društvo još 1891. godine (možda i ranije), a da je i u prethodnoj godini priređen jedan koncert, pod rukovodstvom učitelja Ilije Božina.

---

⁴ *Tribuna poporului* br. 36, 31 august/11 septembrie 1902, 5.

Novi koncert je priređen 31. januara 1891, uz učešće đачkog i mešovitog hora, na kome je prikazan i jedan pozorišni komad.⁵

Seoski koncerti obično su imali ustaljen sadržaj koji se sastojao od horskih kompozicija, gotovo isključivo od rumunskih kompozitora (Jon Vidu, Muzičesku, Porumbesku), recitacija, narodnih igara i „narodnog“ pozorišnog komada, takođe nekog rumunskog autora (Aleksandri, Nikolae Cincariju). Radi se o nepretencioznim dramskim delima, najčešće komedijama. Nismo zabeležili nijedan slučaj prikazivanja nekog stranog dramskog komada, u prevodu, niti izvođenja dela klasika rumunske književnosti i dramaturgije (Karađale, Delavranča). Pozorišna umetnost je, međutim, značajno doprinela stvaranju i jačanju interesovanja za nacionalnu kulturu, tako da njena uloga u kulturnom životu banatskog sela uopšte nije za zamenarivanje. Na prostorima našeg dela Banata beležimo aktivnost tada poznatog dramskog pisca i reditelja Nikolaja Cincarijua iz Petrovog Sela (Vladimirovac), autora popularnih „narodnih“ komedija, koje su se izvodile na svim scenama srpskog Banata, od početka 20. veka, pa sve do pedesetih godina.⁶

Posebno mesto u radu kulturnih udruženja imali su narodni igrači – isključivo muškarci, koji su izvodili već pomenute narodne igre „Kalušar“ i „Batuta“. Igra „Kalušar“ doneta je u Transilvaniju (Brašov) 1855. godine iz Vlaške (Munteniја i Oltenija), u periodu uspona nacionalnog pokreta, a zatim je prenetа i u Banat, kao „instrument“ za jačanje identiteta Rumuna u Habzburškoј monarhiji. Igra koja je imala ritualni karakter, pretvorena je kod Rumuna u Habzburškoј monarhiji u „nacionalnu“ igru, u kojoj su igrači nosili oko struka i na grudima trake sa rumunskom trobojkom.⁷ Igra se prikazivala na kulturnim manifestacijama širom rumunskog etničkog prostora, kako na onom „Stare kraljevine“ (rum. *Vechiul regat*) Rumunije (nastale 1859, ujedinjenjem Vlaške i Moldavije), tako i među Rumunima na prostorima Habzburške monarhije (Astrougarske). Na koncertu koji je održан 1. februara 1877. godine, u Beloj Crkvi, vojnici i podoficiri 64. regimente stacionirane u ovom gradu odigrali su ovu igru koja je ostavila jak utisak na gledaoce, o čemu je pisala i štampa na nemačkom jeziku.⁸ U sledećim decenijama, većina rumunskih kulturnih društava prihvatila je igru „Kalušar“ kao simbol rumunskog etničkog identiteta. Negovana i u međuratnom periodu, a i u prvim decenijama nakon Drugog svetskog rata, igra je skoro nestala sa prostora srpskog Banata, tokom šezdesetih i se-

⁵ *Foia diecesana* br. 7, 17/29 februarie, 1891, 4–5.

⁶ O tome videti: Țințariu 2012.

⁷ Više u: Maluckov 1985, 207–208.

⁸ *Familia* br. 8, 19 februarie/4 martie, 1877, 95.

damdesetih godina 20. veka, kao posledica insistiranja na narodnim igrama u kojima učestvuju mešoviti (muško-ženski) parovi.⁹

Do izbijanja Prvog svetskog rata, u svakom mestu gde je postojala parohija Rumunske pravoslavne crkve i osnovna škola na rumunskom jeziku, osnovano je i Pevačko društvo ili crkveni hor. Pevačko društvo iz Nikolinaca je, 27. januara 1893. godine, priredilo koncert u Petrovom Selu (Vladimirovcu), kojem su prisustvovali, pored brojne lokalne rumunske publike, i malobrojni pripadnici mesnog činovničkog i trgovačkog sloja drugih nacionalnosti (srpski trgovac Smederevac, opštinski beležnik – Nemas Knoll), rumunska inteligencija iz susednog Banatskog Novog Sela, ali i Mađari - beležnik Kecskemety, apotekar Gyorgfy i dr.¹⁰ Tom prilikom su sakupljene i donacije za ovo društvo, u ukupnom iznosu od 20 forinti.

3. Rumunska nacionalna manjina u Kraljevini SHS, nakon Prvog svetskog rata

Kada je, nakon završetka Prvog svetskog rata i raspada Austrougarske monarhije, počelo razgraničenje u Banatu između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Rumunije i Mađarske, bilo je jasno da se, usled izmešanosti stanovništva, ne može trasirati granica na etničkim osnovama. Tako je, u zapadnim delovima Banata, koji su ušli u sastav Kraljevine SHS, uspostavljanjem novih državnih granica, ostalo oko 40 naselja sa rumunskim stanovništvom, koji su živeli jednim delom u etnički kompaktnim, homogenim naseljima, ali i u etnički mešovitim naseljima sa Srbima ili drugim etničkim grupama. Slično je bilo i sa istočnim delovima Banata, gde je u sastavu rumunske države ostala značajna srpska nacionalna manjina, u naseljima sa sličnom etničkom strukturom. Položaj rumunske nacionalne manjine u srpskom i srpske nacionalne manjine u rumunskom delu Banata je, nakon Prvog svetskog rata, regulisan mnogobrojnim međunarodnim i bilateralnim ugovorima. Deoba pojedinih pograničnih naselja trajala je sve do 1924. godine, nakon čega je, na teritoriji srpskog Banata, bilo oko 67.000 Rumuna. Nakon završetka razgraničenja u Banatu, položaj Rumuna je postao povoljniji nego što je bio u prvim godinama posle rata, kada su postojali određeni problemi, u smislu priznavanja njihovih građanskih prava u jugoslovenskoj državi (na primer, njihov izostanak sa izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine i/ili iz agrarne reforme) (Mitrović 1975). Tako su Rumuni, 1923. godine, osnovali Rumunsku stranku u Kraljevini SHS, pa su, na parlamentarnim izborima te godine, dobili prvog

⁹ Danas se na koncertima koje priređuju rumunska kulturna udruženja igra periodično još samo „Batuta“, odnosno „Mali kalušar“, dok je tradicionalni „Kalušar“ opstao samo u Grebencu kod Bele Crkve, a igra se prilikom „fašanka“, lokalne slave kojom počinju uskršnje poklade.

¹⁰ *Foia diecesană* br. 11, 14/26 martie, 1893, 6.

poslanika u skupštini Kraljevine. Deset godina kasnije, 1933. godine, potpisana je Jugoslovensko-rumunska konvencija o uređenju manjinskih osnovnih škola u Banatu. Rumunska kulturna udruženja su, u međuratnom periodu, nastavila tradiciju iz perioda Austrougarske, te su, u okviru njih, bili aktivni horovi, duvački orkestri (fanfare), dramske sekcije i folklorne grupe.

4. Међуратни период и rumunsko kulturno udruženje „Astra”

U međuratnom periodu, aktivnost kulturnih društava zadržava, u najvećoj meri, staru formu, ali u izmenjenim uslovima, nastalim raspadom Austrougarske monarhije i prelaskom zapadnih delova Banata u sastav jugoslovenske kraljevine. Kada je trasirana nova granica, potpuno su prekinute, bar u prvim godinama, ili su se odvijale sa poteškoćama, veze između stanovništva koje je ostalo u sastavu Kraljevine SHS i sunarodnika iz istočnih delova Banata, koji je ušao u sastav Rumunije. Pevačka društva su morala ponovo da se registruju kod vlasti Kraljevine SHS, ali je sadržaj kulturno-amaterskog rada ostao približno isti. I dalje je, u pevačkim društvima, centralnu ulogu igrao hor, muški ili mešoviti, te dramska grupa, regrutovana, najvećim delom, iz redova đaka i studenata. Muški hor je, najčešće, učestvovao na liturgijama i na „svetovnim“ priredbama i drugim manifestacijama. Zato su mnogobrojna pevačka društva i nosila naziv Crkveno-svetovni hor (rum. *Corul bisericesc-lumesc*). Međutim, jedan potpuno nov sadržaj kulturno-umetničkih aktivnosti rumunskih udruženja, bili su duvački orkestri, poznati kod banatskih Rumuna kao „fanfare“. Osnovane pod uticajem nemačkih duvačkih orkestara, rumunske fanfare će, u sledećim decenijama, igrati centralnu ulogu u kulturnim aktivnostima banatskog sela, prilagođavajući ovu vrstu instrumentalne muzike „nacionalnim“ potrebama, odnosno težnji ka očuvanju i „uzdizanju rumunskog identiteta“. Prvi takvi orkestri (nakon kuštiljskog, koji je postojao još od 1910), osnovani su u Deliblatu (1921), Dolovu (1922) i Alibunaru (1923), da bi se, tokom dvadesetih godina, njihov broj naglo povećao. Tokom druge polovine tridesetih godina, osnovano je niz novih duvačkih orkestara, te je, krajem međuratnog perioda, praktično svako mesto dobilo i duvački orkestar. Većina duvačkih orkestara je osnovana kao posebno „Muzičko društvo“, dok je u nekim slučajevima fanfara osnovana pri već postojećim kulturnim društvima, ili, čak, pri verskim organizacijama, kao što je Vojska Gospodnja u Uzdinu (rum. *Oastea Domnului*) ili drugim društvenim udruženjima (Dobrovoljno vatrogasno društvo u Torku). Repertoar ovih orkestara se sastojao od narodnih pesama, ali i marševa i „nacionalnih“ pesama, što je imalo za cilj podsticanje „nacionalnog entuzijazma“. Na taj način, duvački orkestri postaju neizostavni na svim kulturno-nacionalnim, političkim i verskim manifestacijama.

Međuratni period je karakterističan i po nastojanjima da se celokupna delatnost lokalnih kulturnih društava usmerava iz jednog centra, odnosno da se stvori jedno udruženje koje bi usmeravalo sve kulturne aktivnosti na nivou cele rumunske manjine. Ti pokušaji su nailazili na razne probleme i prepreke, kako zbog odbijanja vlasti da registruju pravila tih udruženja, ali i zbog čestih konflikata i nesporazuma koji su izbijali u samom vrhu rumunskog nacionalnog pokreta u Banatu. Pokušaj osnivanja „Kulturnog udruženja Rumuna“, sa sedištem u Vršcu, 1923. godine, nije uspeo, kako zbog problema u vezi sa nepostojanjem dovoljnog broja kvalifikovanih kadrova, tako i zbog činjenice da vlasti nisu odobrile pravila Udruženja, pod izgovorom da se ona ne mogu odobriti, sve dok se ne donese zakon o udruženjima (Maran 2004, 38-39). Kulturne aktivnosti su, u nedostatku takvog udruženja, usmeravali lideri Rumunske stranke u Kraljevini SHS, koja je osnovana iste 1923. godine, a koja je, u svom programu, predviđala i brigu o ovoj veoma važnoj oblasti rumunskog društvenog života. Pored stranke, neobično važnu ulogu je, u tom smislu, igrala i Rumunska pravoslavna crkva, pre svega, imajući u vidu činjenicu da su se pripadnici klera nalazili na čelu jednog dela kulturnih društava, u nedostatku drugih intelektualaca. U celom međuratnom periodu, sveštenstvo je bilo glavni predvodnik rumunske nacionalne manjine u Banatu, u skoro svim oblastima društvenog života, od publicistike, preko kulturnog amaterizma do političkog angažovanja.

Nakon uvođenja Šestojanuarske diktature 1929, kulturni život Rumuna se u sledećim godinama razvija u duhu „integralnog jugoslovenstva“, nacionalne i kulturne politike koju je promovisao režim kralja Aleksandra. Rumunska stranka više ne postoji, a obnavlja se tek 1935, u vidu takozvanog „Rumunskog centralnog odbora“, koji, međutim, nije imao uticaja na sve pripadnike rumunske manjine, jer nastaje u trenutku frakcionističkih borbi, koje su karakterisale rumunski nacionalni pokret, sve do kraja međuratnog perioda. Do novog pokušaja objedinjavanja i usmeravanja rada svih rumunskih kulturnih društava u Kraljevini došlo je još u drugoj polovini 1931. godine, kada je diktatura počela polako da slabi i da poprima ustavne forme. Naime, 31. 8. 1931. godine, u Alibunaru je održana osnivačka skupština „Udruženja rumunskih horova i fanfara u Kraljevini Jugoslaviji“, u čiji sastav su ušla sva mesna kulturna društva. Za predsednika Udruženja je izabran sveštenik Joan Miter, a u upravnom odboru, većinu mesta su, takođe, zauzimali pripadnici rumunskog pravoslavnog klera. Tom prilikom je održana i velika kulturna manifestacija, uz učešće velikog broja horova i duvačkih orkestara. Bila je to prva sveobuhvatna smotra rumunskih kulturnih društava u međuratnom periodu, pošto je prethodni pokušaj održavanja takve manifestacije, 1923. godine, u Svetom Mihailu, propao. Ni ovaj pokušaj nije dao očekivane rezultate, zato što vlasti nisu prihvatile Pravila ovog udruženja i ono je do kraja godine prestalo sa svim aktivnostima.

„Astra“ je predstavljala najznačajnije kulturno udruženje Rumuna sa prostora bivše Austrougarske monarhije koje je imalo razvijenu delatnost i u periodu između dva svetska rata. „Transilvansko udruženje za kulturu i književnost rumunskog naroda“ (rum. *Asociația Transilvană pentru Cultura și Literatura Poporului Român*), nazvano skraćeno „Astra“, osnovano je 1861. godine u Sibiu, u Transilvaniji, a od 1896. godine, proširuje svoju delatnost i na Banat. Prvi predsednik ovog značajnog udruženja bio je mitropolit Andrej Šaguna, bivši profesor na Srpsko-rumunskom klirikalnom učilištu u Vršcu, a među počasnim članovima u prvim godinama postojanja „Astre“, nalazi se i Andrej Vasić, rumunski publicista i advokat, bivši gradonačelnik Vršca (1848-1849).

Krajem 19. i početkom 20. veka, na prostorima Austrougarske monarhije, delovalo je ukupno 77 odeljenja u sastavu ovog udruženja, od kojih su četiri odeljenja obuhvatala delove Banata koji se danas nalaze u sastavu Vojvodine. To su bila sledeća odeljenja: Pančevo, Vršac, Bela Crkva i Torak. U njima su članovi pretežno bili rumunski intelektualci i pripadnici građanske klase. Jedna od osnovnih delatnosti „Astre“ u periodu pre Prvog svetskog rata odnosila se na osnivanje sekcija i biblioteka u svim mestima sa rumunskim stanovništvom, organizovanje predavanja i kurseva za opismenjavanje seljaka, u cilju širenja kulture i obrazovanja na selu.

Nakon podele Banata i prelaska njegovih zapadnih delova u sastav Kraljevine SHS, odeljenja „Astre“ koja su se nalazila na teritoriji jugoslovenske države su prestala sa radom, kao posledica prekida veza sa matičnom državom i, samim tim, i sa centralom udruženja. To su bile prve posleratne godine, u kojima su odnosi između jugoslovenske i rumunske države bili opterećeni rešavanjem pitanja razgraničenja u Banatu i ta zategnutost je trajala do 1923. godine, kada se završava proces razgraničenja. Ipak, obnova rada „Astre“ nije bila dozvoljena sve do 1936. godine, kada je, na velikoj skupštini predstavnika rumunskih naselja u jugoslovenskom Banatu, održanoj 19. marta 1936. godine, u Vladimirovcu, doneta odluka o osnivanju „Udruženja za kulturu rumunskog naroda u jugoslovenskom Banatu“, skraćeno „Astra“, koja je ubrzo pokrenula i svoju publikaciju – „List rumunskog naroda“ (rum. *Foaia poporului român*). Za predsednika udruženja izabran je sveštenik Joan Miter, a za sekretara – sveštenik Lazar Krdu. Pošto su dva puta bila odbijena, Pravila „Astre“ su odobrena 4. septembra 1936. godine, dok je osnivačka skupština održana 10. decembra 1936, u Vršcu. Osnovni cilj „Astre“, na osnovu Pravila, predstavljalo je usklađivanje svih oblika kulturnog delovanja među Rumunima u jugoslovenskom delu Banata, a pre svega, rada seoskih kulturnih društava, koja su, na taj način, postala podružnice „Astre“. U organizacionom pogledu, udruženje je bilo podeljeno na šest odeljenja, sa sedištimama u Vršcu, Pančevu, Beloj Crkvi, Alibunaru, Kovinu i Petrogradu, a u svim mestima, u kojima je postojala rumunska pravoslavna parohija, osnovana je sekcija „Astre“, tokom 1937. i 1938. godine. Na skupštini „Astre“ koja je održana

22. maja 1938. godine u Vršcu, u prisustvu predstavnika 40 lokalnih sekcija ovog udruženja, izabrano je novo rukovodstvo, na čelu sa sveštenikom Adamom Fišteom. Tom prilikom je održana i velika kulturna manifestacija na kojoj je prisustvovalo oko 4000 građana, predstavnici jugoslovenskih vlasti, kao i rumunski diplomatski predstavnik u Beogradu, Viktor Kaderre.¹¹ Ubrzo nakon ovog događaja, već u drugoj polovini 1938, dolazi do opadanja aktivnosti „Astre“, tako da se inicijativa u organizovanju kulturnih manifestacija ponovo vraća lokalnim kulturnim društvima. „Astra“ nastavlja da postoji, ali bez nekih značajnijih aktivnosti, sve do kraja međuratnog perioda. Udruženje obnavlja svoje aktivnosti nakon skupštine koja je održana juna 1941. godine, kada je za predsednika ponovo izabran sveštenik Adam Fištea. Zbog saradnje koje je rukovodstvo „Astre“ održavalo sa nacističkim okupatorom i sa Antoneskuovim režimom u Rumuniji, njen rad je zabranjen u jesen 1944. godine, kada je Banat oslobođen od nemačke okupacije. Ipak, ostaje činjenica da je tokom višedecenijskog rada, „Astra“ imala neobično važnu ulogu u organizovanju kulturnih aktivnosti u rumunskim naseljima u Banatu i koje će biti nastavljene i nakon uspostavljanja komunističke vlasti u Jugoslaviji.

5. Period „agitprop“ kulture (1945-1952)

Agitpropovski period kulturne politike (1945-1952) predstavlja veliki zaokret kada je reč i o sadržajnim, ideološkim, ali i o organizacionim pitanjima razvoja kulturnog amaterizma Rumuna u Vojvodini.¹² Nove komunističke vlasti su, još u jesen 1944. godine, zabranile rad „Astre“, smatrajući je saradnikom okupatora za vreme rata. Prvaci „Astre“, kao i drugi intelektualci i kulturni radnici, bili su progonjeni, a među njima je bilo i onih koji su osuđeni zbog navodne umešanosti u saradnju sa okupacionim vlastima. Drugi su se brzo prilagodili novonastaloj situaciji, približili se novom komunističkom režimu i, u sledećem periodu, postali okosnica agitprop aparata u banatskim selima i gradovima. Na velikom skupu rumunskih intelektualaca u Alibunaru, organizovanom od strane komunističkih vlasti, osnovano je „Kulturno udruženje Rumuna“, koje je obuhvatalo sva seoska društva koja su se bavila kulturno-amaterskim radom i sve ostale kulturne delatnosti u oblasti publicistike, književnosti, umetnosti (Maran 2008, 86). Na čelu ovog udruženja, nalazio se Trajan Flora iz Banatskog Novog Sela, koji je, međutim, kao pristalica Informbiroa, kasnije završio na Golom Otoku. Iste godine kada je izbio sukob između Titovog režima i zemalja Informbiroa (1948), došlo je do reorganizacije kulturno-amaterskih društava, osnivanjem „Saveza kulturno-prosvetnih društava

¹¹ *Nadejde* br. 21, 1938, 2.

¹² O agitprop kulturnoj politici videti npr. Dimić 1988.

Vojvodine“, i u njegovom sastavu, jedne sekcije za Rumune, u okviru koje će se, u sledećim godinama, odvijati sve kulturne aktivnosti Rumuna u Vojvodini (Maran 2008, 103).

Najznačajnija promena, u organizacionom smislu, bila je ta što se država direktno zauzela za organizaciju, nadzor i finansiranje kulturnih udruženja, pošto je agitprop aparat nastojao da, kroz kulturu, utiče direktno na širenje vladajuće ideologije među građanima, pogotovo među pripadnicima nacionalnih manjina, koji su sa nepoverenjem, ali i strahom, posmatrali dramatične promene koje su se dešavale u jugoslovenskom društvu posle rata. Došlo je do potpune laicizacije kulturnih sadržaja, udaljavanjem crkve i njenih predstavnika iz kulturno-amaterskih aktivnosti. U tom smislu, tamo gde su, u okviru nekadašnjih pevačkih društava, postojali takozvani „crkveno-svetovni horovi“, došlo je do njihovog potpunog odvajanja, tako da su, u okviru Domova kulture, osnovani svetovni horovi (najčešće mešoviti), dok su, u okviru crkve, nastavili delatnost muški horovi. Često se dešavalo da su isti kulturni aktivisti pevali u oba hora. Vremenom su horovi u okviru domova kulture počeli da se gase, usled nedostatka interesovanja kulturnih radnika za takvu vrstu aktivnosti, dok su crkveni horovi nastavili da žive, ali je njihova aktivnost bila ograničena na crkvene liturgije.

Agitprop aparat je posvetio veliku pažnju dramskim sekcijama u okviru Domova kulture, insistirajući na „idejnim sadržajima“ potrebnim komunističkim vlastima za širenje i učvršćivanje svoje ideologije. Za rumunske pozorišne amatere, novinu su predstavljali pozorišni komadi jugoslovenskih i stranih (pre svega sovjetskih) autora, prevedeni na rumunski jezik, potpuno nepoznati u prethodnim decenijama. To je značilo odustajanje od „narodnih pozorišnih komada“, koji su se ranije redovno igrali na seoskim scenama. Svake godine su se organizovale smotre dramskih sekcija, na kojima su, u početku, učestvovala sva naselja u kojima se odvijala kulturna aktivnost Rumuna. S vremenom se, međutim, taj broj smanjio.

U ovom periodu, najznačajniju ulogu imali su duvački orkestri. Još u jesen 1944. godine, vojne vlasti su mobilisale članove više rumunskih duvačkih orkestara, koji su tako postali delovi vojnih orkestara u sastavu jedinica Jugoslovenske armije. Posle rata, redovno su učestvovali na svim manifestacijama koje su organizovale komunističke vlasti, naravno, sa novim repertoarom, sastavljenim od marševa, partizanskih i drugih revolucionarnih pesama. Duvački orkestri su učestvovali na prvomajskim manifestacijama, štafetama mladosti, partijskim mitinzima, priredbama, a bilo je nekoliko slučajeva i kada su rumunske fanfare učestvovala na prvomajskoj paradi u Beogradu.

6. Rumunska kulturna udruženja i ustanove kulture, od sredine 20. veka do danas

Postepena liberalizacija društvenog života, tokom pedesetih i šezdesetih godina i kasnije, uticala je i na kulturni amaterizam Rumuna, odustajanjem od starih sadržaja i prihvatanjem novih, do tada skoro nepostojećih u radu kulturnih udruženja. Pre svega, broj horova je počeo da se smanjuje. Jedan od razloga za to je i pojava sve većeg broja narodnih orkestrara koji su radili u sklopu domova kulture, a uz njih i vokalnih i instrumentalnih solista, koji su se sada redovno predstavljali na lokalnim priredbama i festivalima kojih je bilo sve više. Narodni orkestri su predstavljali novinu, jer ih, u međuratnom periodu, gotovo nije ni bilo. Za razliku od duvačkih orkestrara, narodne orkestre su činili izvođači na gudačkim instrumentima, ali su sve popularniji bili pojedini duvački instrumenti. Najstariji i najpoznatiji narodni orkestar osnovan je u Torku 1928. godine, pod rukovodstvom virtuozna na violini Vikentija Petrovića. Posle rata, broj takvih orkestrara se znatno povećao, tako da su postali novi simbol rumunskog kulturnog amaterizma kod nas.

Pored smanjenog interesovanja za rad horova, prisutno je opadanje interesovanja za narodnu igru „Kalušara“, umesto koje su, od šezdesetih godina (neka i ranije), rumunska udruženja počela da insistiraju na folklornim grupama u kojima su učestvovali parovi i u kojima je jedan od bitnih elemenata bilo prikazivanje narodne nošnje, koja je, upravo u tom periodu, počela da nestaje iz banatskih sela i da se pretvara u isključivo festivalsku nošnju. Porast interesovanja za ovakav vid amaterskog rada (narodni orkestri, solisti, folklorne grupe) pri domovima kulture doveo je i do povećanja broja festivala i smotri folklornih ansambala. Rumunski folklorni ansambli su, u velikom broju, učestvovali na takvim manifestacijama. Najzapaženiji su bili domovi kulture iz Uzdina, Banatskog Novog Sela, Ovče, Torka (Begejci, u to vreme), Vladimirovca, a takođe i Kulturno-umetničko društvo „Petru Albu“ (danas Lučafarul) iz Vršca, kao jedino rumunsko kulturno društvo koje je postojalo u gradskoj sredini. U Uzdinu je, 1959. godine, održan prvi „Festival muzike i folkloru Rumuna u Vojvodini“, koji je postao tradicionalan i danas okuplja najveći broj muzičkih amatera koji neguju rumunsku narodnu muziku. Od 1973, svake godine se održavaju i „Pozorišni dani Rumuna“, manifestacija od velikog značaja za Rumune, ali koja ne okuplja veliki broj kulturnih društava i amatera kao muzički festival (Popi 1998, 384).

Broj kulturnih manifestacija – festivala i smotri – znatno se povećao tokom osamdesetih i devedesetih godina, što je doprinelo bogaćenju kulturnih sadržaja, ali je devedesetih godina to delimično predstavljalo i posledicu društveno-ekonomskih i političkih okolnosti u zemlji nakon raspada SFRJ. U velikom broju naselja se, pored već postojećih kulturnih društava i drugih amaterskih udruženja, osnivaju nova. Krajem devedesetih godina

(1998), zabeležene su sledeće manifestacije kulturnih udruženja: „Festival muzike i folklora Rumuna u Vojvodini“, „Dečiji festival rumunske muzike i folklora“, „Međunarodni festival poezije ‘Putevi klasja’“, „Festival duvačkih orkestara“, „Festival poezije na banatskom govoru“, „Festival zabavne muzike“, „Pozorišni dani Rumuna“, „Dečiji pozorišni dani“, a kasnije i „Festival horova“, „Festival pantomime i monodrame – Panmonus“ itd.

Današnje stanje u kulturnom amaterizmu Rumuna na prostorima Vojvodine karakteriše smanjenje broja kulturnih amatera i udruženja koja učestvuju na različitim manifestacijama. Dva su osnovna razloga opadanja broja kulturnih amatera: s jedne strane, drastično smanjenje broja pripadnika rumunske manjine u Vojvodini, usled pada nataliteta, iseljavanja u inostranstvo i asimilacije, a sa druge strane, opadanje interesovanja za kulturu i aktivnosti kulturnih udruženja.

Tokom poslednje decenije, kulturne aktivnosti rumunske nacionalne manjine dobijaju institucionalizovanu formu. Kao važan događaj za Rumune u Vojvodini, izdvaja se konstituisanje Rumunskog nacionalnog saveta, kao najvažnijeg predstavničkog tela. Naime, saveti nacionalnih manjina u Vojvodini osnovani su 2002. godine i predstavljaju nacionalnu zajednicu u domenu kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma. Kao oblik samoorganizovanja nacionalnih zajednica i kao zvanično registrovana pravna lica, nacionalni saveti obezbeđuju institucionalnu podršku pripadnicima nacionalnih zajednica. Rumunski nacionalni savet, sa sedištem u Novom Sadu, ima važnu ulogu u usmeravanju i koordinaciji kulturnih udruženja Rumuna.

Pored Nacionalnog saveta, postoji i Zavod za kulturu Vojvođanskih Rumuna, osnovan 2008. godine, sa sedištem u Zrenjaninu. Na zvaničnoj internet stranici Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i informisanje, navodi se da je zavode za kulturu „osnovala Skupština Autonomne Pokrajine Vojvodine zajedno sa nacionalnim savetom ovih nacionalnih zajednica, Odlukom o osnivanju Zavoda za kulturu vojvođanskih Mađara, Slovaka, Rumuna, Rusina i Hrvata (Službeni list APV broj 7/08), radi očuvanja, unapređenja i razvoja kulture ovih nacionalnih zajednica“.¹³ Osnovni cilj Zavoda za kulturu je da omogući očuvanje, unapređenje i promovisanje kulture nacionalnih zajednica. Aktivnosti koje se odvijaju u Zavodu za kulturu realizuju se u formi projekata, manifestacija, naučnih istraživanja, izdavačke delatnosti i različitih kulturno-umetničkih programa, sa ciljem promovisanja multikulturalizma i interkulturalnosti u Vojvodini.

Zajednica Rumuna, kao društveno-kulturna organizacija, osnovana je 1990. godine, u Kuštilju kod Vršca, na inicijativu rumunskih prosvetnih i kulturnih radnika, sa ciljem „ostvarivanja i zaštite ustavnih i zakonskih prava na obrazovanje, kulturu, umetnost i u drugim oblastima koje se tiču

¹³http://www.kultura.vojvodina.gov.rs/Nacionalne_zajednice/zavodi_nacmanj.htm (pristupljeno 15.10. 2014)

očuvanja rumunskog nacionalnog ideniteta“ (Popi 1998, 679). U okviru Zajednice Rumuna, sa sedištem u Vršcu, tih godina je bilo uključeno preko 25 kulturno-umetničkih društava, orkestara, horova, koji su organizovali niz manifestacija širom Vojvodine. Pored Slovaka, Rumuni u Vojvodini takođe imaju centar naivne likovne umetnosti u Uzdinu. Pozorišna umetnost Rumuna u Vojvodini odvija se u okviru Scene na rumunskom jeziku „Petru Krdu“, koja je deo Narodnog pozorišta „Sterija“ u Vršcu, a i dalje se održavaju i „Pozorišni dani Rumuna“. Značajnu delatnost na polju očuvanja jezika i tradicije Rumuna u Vojvodini imaju „Društvo za rumunski jezik“ (Vršac) i „Rumunsko društvo za etnografiju i folklor“ (Novi Sad).

7. Završna razmatranja

Aktivnosti kulturnih udruženja među Rumunima u Vojvodini, koje su predstavljene u ovom radu, ukazuju da je potreba za ispoljavanjem simbola etničkog identiteta bila snažno izražena tokom čitavog 20. veka. Posebno je bio važan period stvaranja rumunske nacionalne manjine u Kraljevini SHS, koji možemo definisati i kao vreme institucionalnog razvoja ove zajednice, u kojem su kulturna udruženja imala važnu ulogu. Kulturne aktivnosti u međuratnom periodu vezane su za „Astru“, najznačajnije rumunsko udruženje, koje je osnovano sa ciljem „unapređivanja kulture rumunskog naroda putem izdavanja književnih, naučnih i umetničkih publikacija, osnivanja domova kulture, narodnih biblioteka, čitaonica, muzičkih i pevačkih društava, horova, fanfara i sl.“ (Maran 2004, 68). „Astra“ je nastojala da se celokupna delatnost lokalnih kulturnih društava usmerava iz jednog centra, odnosno usmeravala je sve kulturne aktivnosti na nivou cele rumunske manjine.

Period nakon Drugog svetskog rata, označen i kao agitpropovski period u kulturnoj politici Jugoslavije, za rumunsku nacionalnu manjinu predstavljao je promenu u odnosu države prema nacionalnim manjinama i njihovim kulturnim aktivnostima. Nakon što je rad „Astre“ zabranjen, nastupa period u kojem je vlast „dirigovala“ kulturnim udruženjima Rumuna i uticala na njihove aktivnosti.

Novi period nastupa pedesetih godina 20. veka, kada počinje folklorizacija kulturnih sadržaja, predstavljanje rumunskih narodnih igara na brojnim festivalima koji su organizovani širom Vojvodine. U drugoj polovini 20. veka, izražena je „strategija tradicionalizacije – svesna upotreba određenih segmenata tradicijske kulture u cilju očuvanja svoje kulture i identiteta“ (Прелић 2008, 297). Kultura je, u svim segmentima novije istorije rumunske manjine u Vojvodini, bila snažan instrument identiteta. Smenjivanje kulturnih sadržaja koje su rumunska udruženja predstavljala tokom različitih društveno-istorijskih i političkih perioda ukazuje da je svest o sopstvenoj kulturnoj različitosti Rumuna u Vojvodini nastajala kako pod

uticajem matične države, tako i pod uticajem kulturnih politika zemlje u kojoj su kao manjina živeli.

Literatura:

- Bojin, Aurel. 1990. *Seleuş – un secol de activitate culturală*. Seleuş.
- Dimić, Ljubodrag. 1988. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. Beograd: Rad.
- Maluckov, Mirjana. 1985. *Rumuni u Banatu. Etnološka monografija*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Maran, Mirča. 2004. *Kulturni razvoj Rumuna u Banatu 1918-1941*. Pančevo: Istorijski arhiv u Pančevu.
- Maran, Mirča. 2008. *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945-1952*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“.
- Maran, Mirča. 2011. *Rumuni u Vojvodini*. Zrenjanin: Zavod za kulturu Vojvođanskih Rumuna.
- Mitrović, Andrej. 1975. *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920: prilog proučavanju jugoslovenske politike na Konferenciji mira u Parizu*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine.
- Muntean, V. Vasile. 1990. *Contribuții la istoria Banatului*. Timișoara: Ed. Mitropoliei Banatului.
- Munteanu, Ioan. 1994. *Mișcarea națională în Banat 1881-1918*. Timișoara: Editura Antib.
- Țințariu, Nicolae. 2012. *Țințariu, Nicolae ediție îngrijită de Mircea Măran*. Panciova: Evroregionalni centar za razvoj društva u multietničkim sredinama „In medias res“.
- Popi, Gligor. 1998. *Românii din Banatul sârbesc (1941-1996), vol. II*. Panciova: Editura Libertatea.
- Прелић, Младена. 2008. *(H)и овде, н(и) тамо: етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Mirča Maran

Aleksandra Djurić-Milovanović

Cultural Associations of the Romanians in Vojvodina

Members of the Romanian minority in present-day Vojvodina expressed a variety of cultural activities through various associations, which were first founded in the second half of the 19th century. The aim of this paper is to give historical overview of the establishment and development of the Romanian cultural associations in Vojvodina, from the second half of the 19th century to present. Cultural associations have played an important role in the institutionalization and development of the Romanian national minority after World War II. The most dynamic development of Romanian cultural associations is related to the interwar period, when they organized a number of events, primarily amateur theater productions, performances of brass bands and dance companies.

Period from 1945 to 1952 is referred to as the time of “Agit-prop” culture when a large shift in the content-related, ideological, but also organizational issues of the development of cultural amateurism of the Romanians in Vojvodina occurred. Prominent increase in quality of cultural and amateur work continued in the following decades, when the institutionalization of cultural activities of Romanians advanced through the establishment of associations and organizations responsible for certain areas of culture, such as the Society for the Romanian Language, the Romanian Society for Ethnography and Folklore and so on.

Key Words: the Romanian national minority in Vojvodina, cultural associations, ethnic identity, Banat